

Tidsskriftet Fønix, Årgang 2020, s. 50–59

Bibelens kulturhistorie i Danmark: Omkring et pragtværk

Mogens Müller, dr. theol, professor

*Dette værk er licenseret under en Creative Commons Kreditering-
IkkeKommerciel-IngenBearbejdelse 2.5 Danmark Licens.*

Tidsskriftet Fønix
www.foenix1976.dk
ISSN 2446-175X

Bibelens kulturhistorie i Danmark

Omkring et pragtværk

Anmeldelse af Carsten Bach-Nielsen, *Bibelen i Danmark. 500 års kirke- og kulturhistorie*, København: Det Danske Bibelselskabs Forlag 2019, 442 sider, rigt illustreret, indbundet, pris kr. 349,95.

Bibelen i Danmark. 500 års kirke- og kulturhistorie er den lovende titel på et nyt, flot og velskrevet værk af Carsten Bach-Nielsen. Dermed udfylder forfatteren delvist det forunderlige ”hul”, der var i det trebindsværk, som han i 2017 udgav sammen med Niels Henrik Gregersen, *Reformationen i dansk kirke og kultur*. For blandt de mange og stort set alle spændende og vidende bidrag manglede der tematiske, selvstændige behandlinger af Bibelens betydning og udlægning i de behandlede perioder. Det var så meget mere påfaldende, som det var Luthers nye læsning af Bibelen, ikke mindst Paulus’ breve, der satte det hele i gang og i princippet var et bærende element (*sola scriptura*) i den følgende tid.

Nu foreligger der så en fremstilling af det, som man kan kalde Bibelens danske ”omstændighedshistorie”, nemlig dens historie i dansk kirke og kultur. Carsten Bach-Nielsen tager her naturligt nok sit udgangspunkt i reformationsbiblerne fra Christian Pedersens *Nye Testamente* (Christian II’s Bibel) og

fremefter. Naturligvis nævnes også de første oversættelser til dansk af bibelske skrifter, der havde set dagens lys inden, blandt andet det forholdsvis omfattende anonyme håndskrift fra slutningen af 1400-tallet, der rummer de første tolv bøger af Det Gamle Testamente, og som nu af Bodil Ejrnæs i forlængelse af Christian Molbech er blevet navngivet *Gammeldansk Bibel*.¹

Omkring den såkaldte reformationsbibel, Christian III's Bibel fra 1550, bliver det i kapitlet "Bibelen i reformationskampen" (s. 13-83) fremhævet, at hvor Luther havde lagt vægt på en oversættelse fra grundsprogene hebraisk og græsk, blev det i Danmark Luthers tyske oversættelse, der blev grundteksten, som der ikke måtte afviges fra.² Carsten Bach-Nielsen beskriver udmærket de såkaldte kongebiblers historie og overgangen til en oversættelse efter grundsprogene hos H.P. Resen (1607), der via Den Resen-Svaningske Bibel (1647) overlevede

¹ Se Bodil Ejrnæs, *Gammeldansk Bibel. Studier i en dansk bibeloversættelse fra middelalderen* (København: Eksistensen 2019). Manuskriptet har været kendt siden midten af 1700-tallet og blev delvist udgivet af sprogforskeren Christian Molbech i 1828. Foruden en grundig gennemgang af editionshistorien indeholder Ejrnæs' bog en udførlig tekstbeskrivelse og -analyse.

² Dette gav sig f.eks. også udslag i rækkefølgen af de sidste bøger i Det Nye Testamente, hvor Luthers "værdidomme" havde fået ham til i *Septembertestamentet* fra 1522 at sætte fire skrifter uden for nummer og anbringe dem bagerst, nemlig Hebræerbrevet, Jakobs Brev, Judas' Brev og Johannes' Åbenbaring. Selv om disse fire skrifter hurtigt kom ud af skammekrogen ved igen at få numre, står de dog i den tyske Lutherbibel stadig bagerst, hvad man ikke rigtig opdager, da Johannes' Åbenbaring alligevel stod sidst. Denne rækkefølge optrådte også i de såkaldte kongebibler. Fra Lutherbibelen stammer desuden det nybrud at anbringe Det Gamle Testaments Apokryfe Bøger for sig selv mellem Det Gamle og Det Nye Testamente. Se hertil Mogens Müller, "Luthers bibeltekst – den lutherske bibeltekst", i *Bibelen og Reformationen*; red. Martin Friis, Mette Bundvad, Mogens Müller og Gitte Buch-Hansen, Forum for Bibelsk Eksegese 20 (udgivet i samarbejde med Eksistensen Akademisk 2017), s. 35-55. At Carsten Bach-Nielsen øjensynlig ikke kender dette bind, kan undskyldes med, at det lever den skyggetilværelse, som udelukkende elektroniske udgivelser nødvendigvis må friste.

i gentagne revisioner helt frem til de nye oversættelser af Det Gamle Testamente i 1931 og Det Nye Testamente i 1948. Det bliver også understreget, at den romantiserende forestilling om, at Bibelen derved blev folkeeje, ikke har meget på sig. Men det gør det så meget mere interessant at kortlægge, hvordan Bibelens indhold så kom ud til det almindelige folk, og beskrivelsen af dette er en af denne bogs store styrker.

Skulle nogen alligevel læse i selve bibelteksten, var den for en sikkerheds skyld omgivet med så megen vejledning, at man virkelig skulle gøre sig umage for ikke at få den rette mening ud af det.³ Det skildres i kapitel 2, "Bibelen – en åben eller en lukket bog?" (s. 85-127). Her fortælles også, hvordan der en tid ved gudstjenesten blev ringet med de gamle messeklodder, når præsten gik på prædikestolen – tidligere havde de lydt som en markering af transsubstantiationen. Carsten Bach-Nielsen får desuden her og siden den omstændighed ved dansk kristendom fint med, at salmebogen hurtigt bliver den største konkurrent til Bibelen som fromhedens udtryk og kilde.

Der følger et par instruktive kapitler om "Bibelen i det offentlige rum" (s. 129-169) og "Kampen om det private rum" (s. 171-204), hvor forfatteren blandt andet får lejlighed til at udfolde en af sine spidskompetencer, nemlig billedsiden. Men vi kommer også vidt omkring i afsøgningen af vidnesbyrd om Bibelens betydning i forskellige befolkningsgrupper. En oplysende kilde er her for de øverste samfundslag de mere og

³ Hovedværket, som der også henvises til, er Bodil Ejrnæs, *Skriftsynet gennem den danske bibels historie*. Forum for Bibelsk Eksegese 6 (København: Museum Tusulanum 1995).

mere storslåede epitafier rundt omkring i især købstadskirkerne.

Under overskriften ”Frihed og lænker” (s. 205-239) behandles enevælden, hvor Det Gamle Testamente var ”med til at fastholde og styrke den sakrale, teokratiske atmosfære, hvori kongen og statsstyret fandt sin legitimering” (s. 208). Vi hører om pietismen, hvor bibellæsningen fandt nye veje til personlig opbyggelse, hvor Vajsenhuset overtog bibeltrykningen, og hvor nye privatoversættelser af Det Nye Testamente så dagens lys (Bastholm 1780; Høegh-Guldberg 1794). Førstnævnte udgav desuden et udvalg af tekster fra Det Gamle Testamente (1792), hvor fravalget var stærkt oplysningsteologisk betinget. I denne periode dukkede en spirende bibelkritik frem, dog fortrinsvis uden for kirke og universitet.

Det fremvoksende skolevæsen for almuen skabte i 1700-tallet et marked for pædagogisk tilrettelagte bibelhistorier, som er et helt – og meget spændende – kapitel for sig i bibelformidlingens historie hertillands. Det behandles i kapitlet ”Opbrud og gavnelyst” (s. 241-256). En stor rolle kom også oprettelsen af Det Danske Bibelselskab i 1815 til at spille, selv om det ikke fik monopol på bibeludgivelser. Hermed blev bibellæsning et mål i sig selv. Derom handler kapitlet ”I bibelselskabernes regeringstid” (s. 257-299). Carsten Bach-Nielsen har her fundet adskillige interessante citater frem, der begrundet nytten af bibellæsningen. Desuden forfølges billedsporet i bred betydning også her.

I kapitlet ”Borgerlig kultur og vækkelsens former” (s. 301-346) føres læseren kyndigt vidt omkring, ikke bare i billedkunsten (Carl Bloch, f.eks.), men også i genren ”bibelske romaner” og litteratur om det hellige land, som i sig selv blev forkyn-

delse for den, der havde øren at høre med. Mere eller mindre rigt udstyrede billedbibler begyndte også at indtage markedet – mest kendt og stadig optrykt er Gustav Dorés højdramatiske udgave, der kom første gang i 1866 (nyeste udgave med tekster af Ebbe Reich Kløvedal, 1989). I dette kapitel skildres det voldsomme sammenstød mellem vækkelsesfromheden og en ærlig talt ikke særlig radikal bibelkritik, og Carsten Bach-Nielsen fremdrager fortjenstfuldt I.P. Bangs referat af det berømte/berygtede Bethesda-møde, hvor Indre Missions Vilhelm Beck ville have de teologiske professorer ned på knæene for Bibelen. Forud gik anklagen (s. 333): ”Og desuden hører det til Universitetets Vanvittigheder, at de udleverer Præster, der ikke har læst det halve af Bibelen! (Paa Hebraisk fordres nemlig kun læst 1. Mosebog, 50 Salmer og 25 Kapitler af Profeterne). Det har de ikke Tid til for deres tyske Snurrepiberiers Skyld.” Dengang læste man dog i dette mindste hele Det Nye Testamente på græsk!

Med overskriften ”Livtag med det moderne” tager kapitel 9 (s. 347-395) fat på 1900-tallet, hvor den såkaldte liberalteologi, hvis fornemste repræsentant herhjemme var Sorøpræsten F.C. Krarup (1851-1931), og dermed det historiske spørgsmål kom til at dominere i det videnskabelige arbejde med Bibelen. Det vakte ikke kun taknemmelighed i kirken, og derfor måtte en af denne teologis repræsentanter, N.P. Arboe-Rasmussen, i 1916 have Højesterets medhold i, at han var kvalificeret til et præsteembede. Først i 1900-tallet kom den autoriserede bibeloversættelse igen til at hvile direkte på grundteksten, efter at den sidste revision af Det Nye Testamente udkom i 1907. Efter Frants Buhls ”religionshistoriske” oversættelse af Det Gamle Testamente fra 1910 kom det således til autorisationen af en

nyoversættelse af denne del af Bibelen i 1931, hvad der blev fulgt op af en nyoversættelse af Det Nye Testamente i 1948. Det var i denne periode, at båndet mellem kirke og skole blev løsnet. Carsten Bach-Nielsen kommer godt rundt omkring de mange aspekter, også børnebiblerne, bibelhistorierne (Morten Pontoppidans igen og igen optrykte), litteraturen, radioens indtog og kunsten.

Som en specialitet fortælles der under underoverskriften "Size matters?" glimrende om det, som man kan kalde prestigebiblerne, der ikke alene omfattede et faksimileoptryk af Christian III's Bibel i 1928, men også rigt illustrerede udgaver som blandt andet *Hjemmets Bibel* fra 1936 og den ligeledes overdådige *Slægtsbibelen* fra 1938. Disse udgaver er mere monumenter end bøger. Det seneste udslag blev *Frederik den Niendes Billedbibel* fra 1950 – en fejring af 400-året for den første kongebibel – en sag på 6 kg med stort foto af majestæten. Der er kolossalt meget at hente her af oplysninger. Måske kunne Carsten Bach-Nielsen i dette kapitel også have kastet sig over den særlige genre af udgivelser i efterkrigstiden, der ville åbne Bibelens verden for det almene publikum med undertiden farvestrålende udgivelser i store og små formater. De er i flere tilfælde efterfølgere til den Palæstina-litteratur, der er fortjenstfuldt fyldigt beskrevet for tidligere tiders vedkommende.⁴

Bogens 10. og sidste kapitel har den – vemodige? – overskrift "Farvel til Gutenberg?" (s. 397-431). I første omgang er det dog blot "fra papir til celluloid" om Bibelen og dens verdens indtog på filmlærredet, men også på scenen. Carsten

⁴ Det vist seneste eksempel er Paul Lawrence, *Atlas over Bibelens fortællinger*. Oversat af Anette Brønnum og Jakob Brønnum (Gjern: Forlaget Hovedland 2008).

Bach-Nielsen kommer igen vidt omkring, også til gravstensindskrifternes vidnesbyrd om en undertiden særegen bibelbrug.

Et særligt afsnit er naturligvis viet tilblivelsen af 1992-oversættelsen. Her er der dog et par misforståelser omkring den rolle, som den gamle græske oversættelse af Det Gamle Testamente, den såkaldte Septuaginta, har spillet. Det er ikke rigtigt, når det hedder: ”Det Nye Testamente citerede ikke Septuaginta, men kirken havde benyttet den” (s. 416). Det Nye Testamente citerer faktisk gennemgående Det Gamle Testamente efter Septuaginta. Det er f.eks. årsagen til, at Matthæusevangeliet lader Maria være jomfru, da hun fødte Jesus – den hebraiske ordlyd det pågældende sted (Es 7,14) er ”den unge kvinde”. Det var faktisk først i 1992-oversættelsen, at det var slut med for Det Gamle Testaments vedkommende stiltiende at oversætte efter Septuaginta en række steder, hvor sammenhængen mellem de to dele af Bibelen ellers ville blive brudt. I 1931 var der dog kommet en forklarende note til Es 7,14 såvel som til Matt 1,23. Bemærkelsesværdigt nok er den rækkefølge, hvori bøgerne optræder i Det Gamle Testamente Septuagintas – bort set fra at apokryferne som hos Luther er taget ud og anbragt for sig selv.

Carsten Bach-Nielsen skriver også: ”Spørgsmålet var, om man helt skulle lægge Septuaginta til side og i højere grad se på Det Gamle Testamente som en jødisk bog i sin egen ret.” Derved ville man dog ikke blot ”bryde arven for fortolkning af Det Gamle Testamente på en kirkelig måde”, hvad man vel kunne leve med. Nej, man ville også gøre Det Gamle Testamente til en anden bog – for nu at udtrykke det temmelig anakronistisk – end den, som Det Nye Testaments forfattere fra Paulus og frem havde benyttet og argumenteret ud fra.

Desuden er Septuaginta en jødisk oversættelse, som blev til længe før vor tidsregnings begyndelse. Derfor rejste jeg tilbage i 1985 i en anmeldelse i Kristeligt Dagblad af et af bindene i prøveoversættelsen også spørgsmålet, hvorfor man – på præmisser, der i mellemtiden har vist sig at være forkerte – stadig fastholdt, at Det Gamle Testamente skulle oversættes fra den hebraiske tekst, når kirkens første Bibel og dermed også de nytestamentlige forfattere i det store og hele havde været Septuaginta.⁵

Der var i det hele taget en del, der var problematisk omkring 1992-oversættelsen. For det blev ikke udelukkende filologien, der fik lov at råde. Forskellige kirkelige hensyn fik, som det også fremgår, for meget at skulle have sagt. Kompromisser er sjældent kønne, og det gælder også her. Alligevel synes jeg dog nok, at Carsten Bach-Nielsen giver folkene bag tidsskriftet *Faklen* og deres tale om bibelforfalskning mere, end de fortjener. Men det er nok en smagssag. Fakkelfolkene var i hvert fald ikke mere uvildige end som så.

Bogen rummer bestemt ikke mange trykfejl.⁶ For en ekseget er der dog undervejs en række steder, der kalder på kommentarer. Når der på side 13 tales om kirkelig enighed om ”den såkaldte kanondannelse i 400-tallet”, skulle det have været i det 4. århundrede eller 300-tallet. For afslutningen på

⁵ Se hertil efterord i e-bogsudgaven af min *Kirkens første Bibel* fra 1994 (Forlaget Eksistensen 2019) s. 155-158, hvori jeg kort har beskrevet forløbet i 1985-1986. I mellemtiden er Septuaginta rundt omkring i verden kommet til ære og værdighed, hvad der blandt andet har givet sig udslag i oversættelser til fransk, engelsk og tysk.

⁶ For at nævne et udvalg: I billedteksten s. 103 skulle ”Christian VI’s Bibel” have været Christian IV’s; s. 148 må ”koncentrerede omkring skrivningen” vel skulle være ”koncentrerede”; den Brinck, der er nævnt s. 155, er vel identisk med den Sixt Birch, der lige har været tale om; den Münster, der nævnes s. 259, er vel Münter; professor Eckersberg var vel ikke ”udannet” i Paris (s. 293).

denne proces forbindes almindeligvis med biskop Athanasius af Alexandrias fuldstændige liste over Bibelens indhold i hans 39. påskebrev fra 367, noget der siden blev bekræftet i Rom i 382 samt i Hippo og Kartago i Nordafrika i henholdsvis 393 og 397. Det er en noget forkortet fremstilling, når der på side 255 står, at H.S. Reimarus ikke selv vovede at publicere sit stærkt bibelkritiske skrift [*Apologie, oder Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes*], ”men lod G.E. Lessing gøre det efter sin død i 1768 i de såkaldte Wolfenbüttelfragmenter.” Lessing kom under vejrs med Reimarus’ manuskript og fik af en datter lov til at publicere dele deraf på betingelse af anonymitet; det skete i årene 1772-1774. Reimarus selv havde testamentarisk bestemt, at værket først måtte publiceres, når tiden var moden til det – og det blev først udgivet i sin helhed i 1972. Når samme Lessing på side 237 anføres som en, der har beskæftiget sig med hebraisk poesi, må det være hans samtidige J.G. Herder, der er tænkt på.

Man kan vel heller ikke i forbindelse med apokryfstriden sige, at de apokryfe skrifter ”nærmest ved en fejl var røget med i oversættelsen af den hebraiske bibel til græsk” (s. 274). Det er mildt sagt en alt for forkortet fortælling om denne del af Bibelen. Overraskende er det, når titlen på Henryk Sienkiewicz’s berømte roman *Quo Vadis* fra 1896 (s. 307) gøres til et citat fra Johannesevangeliet 13,36, hvor Peter den sidste aften, Jesus er sammen med sine disciple, rigtig nok spørger ham: ”Herre, hvor går du hen?” Men mon ikke Sienkiewicz især havde den fortælling fra de apokryfe *Petersakterne* 36 i tankerne, ifølge hvilken apostlen flygter ud af Rom for at undgå henrettelse og der møder Jesus, som er på vej ind til Rom, med spørgsmålet: *Quo vadis, Domine?* Jesus svarer ham, at han er

på vej til Rom for at blive korsfæstet i Peters sted. Det får så Peter til at vende om og lide den skæbne, der er ham tiltænkt. På side 412 hævdes det, at Politikens Forlags *Bibelen i kulturhistorisk lys* (1968-1971) i ni bind ved genudgivelsen i 1980 uden bibelteksten var blevet til fire bind. Det var faktisk kun tre – det fjerde var et nyt leksikon, *Bibelens Hvem Hvad Hvor*. Endelig optræder på side 418 betegnelsen ”senjødedommen”, som ellers er blevet udfaset i forskningen siden 1970’erne på grund af sine stærkt uheldige konnotationer.

Det kunne have været nyttigt med lidt flere årstal på de omtalte personer og i hvert fald med et navneregister. Men mer’ vil jo altid ha’ mer’. Og det er bestemt utroligt meget, læseren allerede her har fået, også meget mere end jeg har kunnet nå at give udtryk for i denne omtale.